

גן העדן האבוד

שני פרקים

מאנגלית: מיכל זכריה

בשנת 1665, כאשר הסתתר בפרוורים מפני המגפה השחורה שפרצה בעירו לונדון, עיוור ומאוכזב מכשולו הפרלמנט ומחזרתה של אנגליה לשלטון מלוכני, חיבר ג'ון מילטון את האפוס "גן העדן האבוד" (Paradise Lost). האפוס מגולל את סיפור גירושם של אדם וחוה מגן העדן, הכרוך בקורותיו של גיבור היצירה: השטן. "גן העדן האבוד" כתוב כולו בחרוז לבן (כלומר, בשורות בעלות משקל קבוע – חמישיית יאמבים – אך ללא חריזה). הוא הופיע בדפוס לראשונה בשנת 1667, בהוצאה שהתמחתה דווקא בהפצת כתבים פוליטיים והדפיסה רבות מהמסות הפולמוסיות של מילטון עשרים שנים קודם לכן, בזמן מלחמת האזרחים האנגלית. המפורסמת שבהן היא "אראופגיטיקה", מסה נגד חוק רישוי הדפוס של 1643.

למרות עברו הרדיקלי של מילטון, "גן העדן האבוד" לא צונזר ואף נמכר היטב. מהדורה שנייה של היצירה ראתה אור בשנת 1674, והיא הגרסה הנקראת ביותר כיום וזו שעליה ביססתי את תרגומי. תעוזתו של מילטון להציץ אל גן העדן כדי "להצדיק דרכי אֵל לאדם" (ספר א', 26) הסעירה והבהילה את בני דורו, וביססה את השניות בדמותו – משורר ונביא, מהפכן שלא השתייך לשום כנסייה וקורא זהיר של כתבי התנ"ך והברית החדשה. "גן העדן האבוד" עשיר במחשבה על טבעה של האלוהות, על גורל ורצון חופשי, על הפוטנציאל הרוחני של האדם ועל הגופים השמימיים. אך הנושא השזור באפוס לכל אורכו הוא האובדן. השטן מאבד את מקומו בגן העדן השמימי לאחר הפיכה צבאית כושלת, ומאז הוא נתון להתחבטויות ולייסורים שהקסימו, מאוחר יותר, את משוררי התקופה הרומנטית. אדם וחוה מאבדים לא רק את מקומם בגן עדן שעלי אדמות, אלא גם את היכולת הקלה והטבעית לשהות זה עם זה. בפתיחת הספר השלישי של האפוס, מילטון מבכה גם את אובדנו האישי: אובדן הראייה ההדרגתי, שהותיר אותו עיוור לחלוטין בשנות הארבעים לחייו. יתר על כן, עיוורונו היה מושא ללעג מצד יריביו הפוליטיים. הקטעים המובאים בתרגום הם רגעים איקוניים של אובדן מתוך האפוס: בראשון, השטן מבכה את אוזלת ידו ואת אי יכולתו לחזור בתשובה ולזכות שוב במקומו בגן העדן, ובשני, אדם פוגש בחוה לאחר שאכלה מן הפרי האסור ומתמודד עם השאלה: "איכה אבדת?" (ט', 900).

"גן העדן האבוד" תורגם לעברית בשלמותו פעמיים. בפעם הראשונה על ידי יצחק סלקינסון (אותו סלקינסון שתרגם את "רומאו ויוליה" של שקספיר ל"רם ויעל", ואת "אותלו" ל"איתאל הכושי מוינעציא"), אשר תרגם את האפוס לעברית בשנת 1871 וקרא לו "ויגרש את האדם". התרגום השני הוא "גן העדן האבוד" של ראובן אבינעם משנת

1982. בנוסף, שמעון זנדבנק תרגם קטעים אחדים מתוך האפוס וכלל אותם בספרו "אנתולוגיה אנגלית" משנת 1972. עם זאת, יצירתו של מילטון אינה מוכרת כמעט לקוראי העברית, ושני תרגומיה המלאים אינם מצויים בחנויות הספרים. זאת למרות מרכזיותו של "גן העדן האבוד" בתרבות האנגלית, ולמרות השפעתו הרחבה על התרבות הפופולרית (מ"פרנקשטיין" של מרי שלי, שבו יציר-כפיו של פרנקשטיין מוצא כרך של האפוס וקורא בו, ועד לטרילוגיית "חומרי האפלים" של פיליפ פולמן, שכותרתה לקוחה מהשיר). מילטון, שהיה מהמלומדים שבסופרי השפה האנגלית, דווקא שלט בעברית: בקובץ השירים שפרסם בשנת 1645 הופיעו תרגומיו למזמורי התהלים קי"ד ("בצאת ישראל ממצרים") וקל"ו ("הודו לה' כי טוב"), שאותם תרגם לדבריו כשהיה בן חמש-עשרה בלבד.

*

בחורף האחרון, כחצי שנה אחרי שהתחלתי בתרגום "גן העדן האבוד", נסעתי לכנס שעסק ביצירתו של מילטון באוניברסיטת ברקלי. שיקגו, עיר מגורי, הייתה שקועה מתחת לשלג אחרי סערה עזה ששטפה את המערב התיכון של ארצות הברית, אך בקליפורניה השמש זרחה ונראה שסוף החורף קרב. אחת ההרצאות ששמעתי בכנס עסקה במקורות היהודיים שמהם שאב מילטון בכתיבת "גן העדן האבוד", או בהיעדרם. הדובר, מלומד צעיר בשם רפאל מגריק שהרשה לי לצטט את דבריו אך ביקש להדגיש את ראשוניות המחקר והשלב המוקדם שבו הוא מצוי, דיבר על נטייתם של מבקרי המאה העשרים לשייך למילטון מקורות מן המדרש ומהספרות הרבנית. לפעמים, לפי טענתו, נראה שייחוס המקורות היהודיים למילטון חורג מגדר הסביר. מדוע, אם כך, התעקשו מבקרים רבים כל כך ליצור דמות של מילטון "יהודי"? מגריק משער שייחוס מקורות יהודיים ליצירתו הנוצרית במובהק של מילטון היא חלק מפרויקט פרשני המבקש לחלץ את מילטון משורות הספרות הנוצרית ולהפוך אותו לחלק מ"ספרות העולם". במקום לעבד את סיפור החטא הקדמון הנוצרי בשירתו, מילטון העולמי נתפש כמי שמתעל את סיפורן של מערכות אמוניות שונות: יהודיות ונוצריות. התיאוריה של מגריק דחקה בי לחשוב על משמעותו של תרגום מילטון לעברית היום. סלקינסון, שהיה הראשון לתרגם את "גן העדן האבוד" לעברית, היה יהודי מומר ומיסיונר פעיל. ואילו אני מבקשת להביא את מילטון הנוצרי אל הקאנון העברי לצד ויליאם שקספיר החילוני, שמחזותיו מתורגמים ונחגגים על הבמות בישראל! מלאכת התרגום ופרסומו יכולים להיראות כניסיון לנתק את מילטון מהמסורת הנוצרית ולהכניסו באתוס אוניברסלי שכל אחד יכול לקרוא בו. אבל האהבה שלי כלפי השיר הזר, שהייתה המניע הראשוני לפרויקט, מרמזת להסבר נוסף: קירוב "גן העדן האבוד" אל קוראי העברית הוא קירובה של המסורת הנוצרית כולה, על הגוונים הרגשיים הייחודיים לה. תחושת האובדן הנוצרית שונה מתחושת הגלות היהודית. ההגשה בעברית של סיפור בראשית דרך עיניו של מחבר נוצרי כמו מילטון כרוכה בהכרח בהגשה של הזר לצד המוכר – היא מאפשרת לנו להכיל תחושות ורגשות זרים, אבל בה בעת היא גם עלולה לגרום לתחושה של דיסאוריינטציה.

מ"ז

הו, לו קול האזהרה, אשר נביא
ההתגלות שמע זועק ברום,
עת הדרך, שבשנית הובס,
בזעם עט לנקם באנושות,
אוי ליושבי תבל! אלו עתה,
כשזמן היה, הורינו הוהרו
מפני ביאת הצר, אז נמלטו
אולי ממלכתו, שכן עתה
שטן, זועם ומשלהב, עט מטה,
מדיח האדם ומאשימו,
לנקם את אבדנו באדם התם
על מלחמתו ומנוסתו לשאול:
ללא חמדה בנריותו, אבל בעז,
רחוק ובלי מורא, גא בלי עלה,
מתחיל בנסיון, שעל סף לדה,
מתהפף עתה, קודח בחזו,
וכמו מכשיר שטני נסוג אחר
על-גב עצמו; ספק וחיל מטים
מחשבותיו, ובקרבו אך זע
השאול שבתוכו, כי בו השאול
יביא, המכתרו סביב, משם
כמו מעצמו אף צעד לא ירחק
בשנוי מקום: עתה מצפון מעיר
יאוש רדום, מעיר את זכרונו
מה שהיה, עתה, יהיה אך רע;
סבלו ירע כרע מעשיו.
פעם אל עבר עדן, שלעיניו
נפרש נעים, רתק מבט עצב,
ופעם אל הרום ואל השמש,
אשר ישבה עתה במגדלה:
הופף, הופף החל באנחות.

הו אתה, עטור תהלה עלית,
חולש מממשלתך כמו אלהי
עולם חדש; מולו הכוכבים
חופים את ראשיהם; לך אקרא,
אך לא בקול אוהד, שמך אוסר,
הו שמש, עד כמה אשנא קרניך
המביאות אל זכרוני מנין
נפלתי, פעם רם מעל שמיך;
עד השליכתני מטה גאותי,
לוחם ברום במקלך אין דומה לו:
מדוע! הוא לא זכה לגמול כזה
ממני, אשר ברא כפי שהייתי,
באותו פאר, ובטובו לא
הוכיח איש; אף שרותו אינו קשה.
מה מועט היה מלשבחו,
גמול קל מקל, ולהכיר תודה
הולמת! אך טובו נמצא בי רע,
הביא רק לנבלה; מורם מעם,
בזתי לנתינות, חושב שפסע
מעל-כל יציבני, מיד יתיר
חבה האדיר של הודיה בלי קץ,
כבד מנשא, כל-עת חב ופורע;
שכחתי את שבכל-עת אקבל,
בלי דעת שרוח אסירת תודה
מתוך חבה נפרעת, באחת
מתרת וחבה; מה משאה?
הו לו עשני גורלו העז
מלאך נחות יותר, עומד הייתי
בגיל; יהב בלי רסן לא עורר
שאיפה. מדוע לא? שרף אחר
יכל היה לקום, ואותי הקט

לסחוף עמו; אבל שרפים שוים
לא מטו, אלא עמדו בלי רעד, פנים
וחוץ, וחמושים מול כל פתוי.
הלך היו רצון חפשי וכח?
היו: מי לה או מה תאשים,
אהבת חנם אשר נתנה לכל?
ארורה אהבתו, איבה ואהבה
כאחת חולקות לי צער עולמים.
לא, ארור אתה, רצונה חפשי
בחר את שכעת הוא מבכה.
אמלל אני! אנה אמלט
מפני חרון עולם ויאוש עולם?
באשר אפנה השאול; עצמי השאול;
ובעמקי התהום, עמקי תהום
אשר אותי לבלע עוד נפערת
ולעמתה השאול דומה לעדן.
הו, אז ותר אם כה: הלא נותר
מקום לחרטה, מקום למחלה?
לא אלא בכניעה, מלה אותה
אוסרים עלי הבוז והבושה
מפני רוחות של מטה, שהדחתני
בהבטחות וברהב אחרים
מלהכנע, בשחץ כי אביס
את הכל-יכול. אוי לי, לו ידעו
מחיר עבודתו של רהב זה,
היסורים תחתם אאנק בסתר:

בעודם קוראים שבחי על כס השאול,
בשרביט ובעטרה מורם לגבה
ככל שאפל מטה, עליון רק
בכאב, האשר שמוצאת שאיפה.
אך לו לשוב יכלתי, ולהשיג
מקומי מקדם בחסדו, מתי
ישיב גבהי את גבה-לבי, אחזר
בי מפניעת השוא: שלוה תדחה
נדרי שעת כאב כקשים ובטלים.
כי שלום-אמת אף פעם לא יצמח
היכן שפצע איבה כה העמיק:
זה אך יוביל אותי שוב לסורי,
ולנפילה קשה יותר: אקנה
פוגה קלה במחיר מכאוב כפול.
זאת ידע מענישי; על כן ירחק
מתת שלום, כמוני מלבקשו:
משאבדה תקוה, ראה כיצד
תחתינו, הגולים, לענג-לכבו
ברא את האדם, ולו עולם זה.
אז הלאה התקוה, ועמה הלאה פחד,
הלאה החרטה: הטוב אבוד לי;
רע, אתה היה לי טוב; כך
מלכות נפרדת משר-הרום אחזיק
אמשל אולי ביותר ממחצית;
זאת חיש ידעו האדם והעולם.

הלא תמהת, אדם, שהשתהיתי?
 חסרת לי, הזמן ארך ללא
 נוכחותך, דוי אהבה שטרם
 חשתי, לא אחוש שנית, כי שוב
 לא אנסה מה שפזיזה, בקשתי,
 את כאב העדרך. אך משנה
 היא הסבה, ומפלאה לשמע:
 העץ אינו כמו שנאמר,
 בר סכנה, ולא לרע כמוס
 נתיב יפתח, כחו האלהי
 יפקח עיני אוכליו, עושם אלים;
 כזאת הוכח: נחש אחד פקח,
 שלא צנה כמונו, או לא ציית,
 אכל הפרי, ומאותה שעה,
 לא מת, כפי שאימנו אנו, אלא
 נחן בקול אדם ובכינתו,
 מפליא בטעונו, ובאשר אלי,
 גבר עלי בשכנועיו, אני
 טעמתי גם, וגם אני מצאתי
 השפעה דומה, הפרי פקח עיני
 הקהות, נפשי רחבה, לבי מלא,
 לאלהות צומחת; שעבורך
 ראשית אובה, ובלעדיך אשנא.
 כי אשר במחצתך הוא אשר לי,
 מאוס אם לא עמך, ואז נתעב.
 טעם גם אתה אם כך, ופור שוה
 יצרפנו, שוי אשר כשוי אהבה,
 אם לא תטעם, הבדל המעמד
 יפרידנו, כבר לא אוכל לדחות
 אלהותי, עת לא יתיר גורל.

כזאת ספרה חוה בארשת שחוק;
 אך בלחיה בער סמוק החלי.
 נגדה, אדם, מיד כששמע
 הסגתה הקטלנית, נדהם,
 חתום עמד ומאבן, צנת אימה
 זרמה בעורקיו, ומפרקיו חלשו;
 מיד רפה הזר שלה שזר
 נשמט, וכל ורדיו הקמלים השיר:
 אלם עמד, חור, עד שלבסוף
 ראשית פרץ את שתיקתו פנימה.

הו גנר-בריאה, טובה ואחרונה
 בעבודותיה, בריה בה התעלה
 כל שנוצר למראה או מחשבה,
 קדוש, שמימי, מיטיב, נעים, מתוק!
 איכה אבדת, איך בפעימה אבדת,
 כערת, שחת, ועתה הנך בתמות?
 או איך נכנעת, דוקא, כך להפר
 החרם הקמור, ולחלל
 קדשת הפרי האסור! הונאתו
 של צר בלתי ידוע פתתך,
 אותי עמך חרבה, כי עמדך
 אחת תהא החלטתי למות;
 איך בלעדיך אחיה, איך אותך
 על שיחתך צרופת האהבה
 לחיות בודד ביערות הפרא?
 גם כי תקום חוה נוספת, ואני
 עוד צלע אספק, הן אבדנך
 לעד לא מלבי; לא לא, אחוש
 הטבע בי מושך: בשר בשרי,
 עצם מעצמי את, ומדרךך
 דרכי לא תפרד, באשר או צער.

אחרי דבריו, כמו מחרדתו
גחם, ומקץ טרדת השרעפים
נכנע לשנדמה כי לא יתקן,
שלו רוח כף הוא לחנה השיב.

הרהבת עשות, חנה הנועזה,
וסכנה עוררת, בההינה
היתה זו חמדנות אף להביט
בפרי הקדוש, קדוש להתנור,
ויותר, לטעם את שלמגע החרם.
אך את הנעשה מי שוב ישיב?
לא יה הכל יכול, ולא גורל,
אך שמא לא תמותי, העבדה
אבדה מחמרתה, כי הנחש
ראשון טעם כבר את הפרי, ראשון
לפרי חול הפכו, לפני מעשנו;
הפרי בו לא נמצא קטלן, הוא חי,
חי, לדבריה, וחי כמו אדם
לעלא ולעלא, פתוי חזק
לשנינו, כי אם נטעם נשיג לבטח
התרוממות דומה, שלא תהא
אלא להיות אלים, או מלאכים.

גם לא אוכל לחשב שהבורא,
כאיזמו, לאמתה ישמיד
מיטב ברואיו, אשר כל-כף רומם,
ועל יצירי הפקיד, הן אם נפל,
עמנו יכשלו כי לנו הם,
תלויים נוצרו; כף יבטל אלה,
יסכל, יעשה, ישיב, עמל לשוא,
עלבון לאל, על אף שבכחו
לחזר על הבריאה, הן ימאן
אותנו למגר, שמא הצר
יאמר בנצחון; מט הוא מצב
יקירי-יה, מי ישמחו לעד, אותי
חרב, כעת – את האדם; והלאה?
משא לבו, לצר לא ינתן,
בכל זאת עמו קבעתי גורלי,
נחרץ לאבדון זהה, אם מות
ילנה, מות לי הוא כחיים;
כזאת היא העצמה בה חש לבי
את חב הטבע מושכני לשלי,
שלי שפך, כי מה שאת הוא לי;
לא ננתק, אנו בשר אחד,
באבדנה אבדתי אני.